

تبلیغ عملی

محمد طاهر پاکدامن /
دانش پژوه کارشناسی
ارشد تفسیر و علوم قرآن

مقدمه

انسان‌ها از دیرباز با شیوه‌ها و ابزار گوناگونی پیام خویش را به یکدیگر القا می‌کرده‌اند. اما دنیای امروز دنیای انفجار اطلاعات، ارتباطات و رسانه‌ها است و بشر به لحاظ قدرت تبادل پیام‌ها و اندیشه‌ها قله‌ای عظیم را در تسخیر خود گرفته است. لکن مشکل اساسی در محتوای این پیام‌هاست که نه تنها با کمال انسانی و هنجارهای اخلاقی سازگاری ندارد بلکه در بسیاری از موارد در تعارض با آن قرار دارد. یکی از رؤسای جمهور آمریکا پس از جنگ جهانی دوم اعلام کرد: «بزرگ‌ترین جنگی که در پیش داریم جنگی است برای تسخیر اذهان انسان‌ها». با این توصیف وظیفه مبلغان دینی خطیرتر از گذشته خواهد بود. برای دست‌یابی به بهترین ابزارها و تکنیک‌های انتقال پیام صحیح، کاوش در توصیه‌ها و رفتار معصومین علیهم‌السلام، این بزرگ مبلغان شریعت، ما را به راه کارهای مهمی می‌رساند که این نوشتار درصدد بیان یکی از این شیوه‌ها است.

مفهوم‌شناسی تبلیغ

تبلیغ در لغت به معنی رساندن پیام به مخاطب با وسایل ممکن و در دسترس است. و در اصطلاح عبارت است از: «رساندن پیام به دیگری از طریق برقراری ارتباط به منظور ایجاد دگرگونی در پیش و رفتار او و بر سه عنصر پیام دهنده و پیام گیرنده و محتوای پیام مبتنی است». تبلیغ به شیوه‌های گوناگونی انجام می‌پذیرد که یکی از این روش‌ها غیر کلامی است.

تبلیغ غیر کلامی

مؤثرترین روش تبلیغ، تبلیغ غیر کلامی است که طی آن پیام گیرنده با الگو قرار دادن رفتار پیام دهنده محتوای پیام را دریافت می‌دارد و این

صادق علیه‌السلام که به طور صریح و واضح دستور به دعوت غیر کلامی می‌دهد. حضرت می‌فرماید: «کُونُوا دُعَاةَ لِلنَّاسِ بِغَيْرِ السَّتْكِمْ لِيُرَوْا مِنْكُمْ السُّورُوعُ وَالْاجْتِهَادُ وَالصَّلَاةُ وَالْخَيْرُ فَإِنَّ ذَلِكَ دَاعِيَةٌ»

«مردم را با غیر زبان خود بخوانید تا از شما تقوا، تلاش، نماز و اعمال نیک، بیستند. این خود دعوت‌کننده (مردم به راه شما) است. با دقت در کلام حضرت چند نکته قابل برداشت است:

۱. عامل بودن خود بک شیوه تبلیغی است.
۲. امر به تبلیغ غیرزبانی نشانه اهمیت و تقدم این روش بر شیوه کلامی است.
۳. اگرچه مواردی به عنوان مصداق ذکر شده است ولی این شیوه در همه موارد تبلیغی تأثیر گذار خواهد بود.

آفات تبلیغ بدون عمل

هدف تبلیغ القای یک پیام به ذهن مخاطب است اما اگر خود پیام دهنده به گفتار خود عمل نکند ضمن این که این هدف تأمین نمی‌شود بلکه آفات و مضامین دیگری را در پی دارد که به برخی موارد اشاره می‌شود.

الف) آفات برای مخاطب

۱. مقاوم شدن مخاطب در برابر پیام تبلیغی
- تبلیغ اگر در قالب کلام خلاصه شود نه تنها تأثیر نخواهد داشت بلکه مخاطب را در دریافت پیام واکنش می‌کند و سبب ایجاد نوعی مقاومت در شخص می‌گردد که دیگر نسبت به هیچ پیامی با این محتوا پاسخ مثبت ندهد. یکی از دانشمندان علوم تربیتی در این باره می‌نویسد:

«در روش‌های کلامی سه ویژه همراه با توصیه‌های تحکمی، کودکان و نوجوانان را از حساسیت و مقاومت بیشتری در برابر تحکیم و دستورات ما برخوردار می‌گردانند که این حساسیت مانع تأثیر پیام تربیتی می‌گردد. لذا آنچه به زندگی کودکان شکل می‌دهد دستورات و توصیه‌های ما نیست بلکه اعمال و شیوه‌های زندگی ماست».

۲. نتیجه معکوس (تبدیل شدن پیام تبلیغی به ضد تبلیغ)

وقتی نگیرنده پیام عملی مخالف با پیام از مبلغ مشاهده نماید برای دامن زدن به رفتاری در تقابل

شیوه ضمن کارآمدی بالا، آسیب‌های روش‌های دیگر را نیز ندارد. در آموزه‌های دینی توجه ویژه‌ای به این نوع تبلیغ شده است و عامل اصلی موفقیت انبیا و رهبران الهی در تعلیم مفاهیم دینی نیز همین بوده است. شهید مطهری در این باره می‌گویند:

«یک فرق میان مکتب انبیا و مکتب فلاسفه و حکما این است که حکما تنها اهل نظریه و تعلیم و تدریس می‌باشند و سر و کارشان تنها از راه زبان یا افکار و ادراکات بشر است ولی پیغمبران به آنچه می‌گویند قبل از آن که از دیگران تقاضای عمل کنند خودشان عمل می‌کنند و لهذا تا اعماق روح بشر نفوذ می‌نمایند و قلب و احساسات بشر را تحت تصرف خویش در می‌آورند».

تبلیغ عملی در قرآن

قرآن کریم از گفتار بدون عمل نهی و انداز نموده و می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَعْمَلُونَ»^۱ ای کسانی که ایمان آورده‌اید چگونه چیزی را می‌گویند که انجام نمی‌دهید». و در جای دیگر خطاب به یهود که امر به خیر و عمل به شر می‌نمودند می‌فرماید: «اتَّامِرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَسُونَ أَنْفُسَكُمْ...»^۲ «آیا مردم را به نیکی دعوت می‌کنید اما خودتان را فراموش می‌نمایید...»

تبلیغ عملی در روایات

در کلام نورانی معصومین علیهم‌السلام پرهیز از دعوت بدون عمل و تبلیغ غیرزبانی بسیار مورد سفارش و تأکید قرار گرفته است. و اهل بیت علیهم‌السلام پاک نیز در هیچ مقوله‌ای امر نمی‌کردند مگر این که خود سفت می‌گرفتند. حضرت علی علیه‌السلام در ضمن خطبه‌ای می‌فرماید: «در مقام حرف و شعار صدایم از همه آهسته‌تر بود اما در عمل پیشاز بودم».

در میان فرمایشات گوناگون اهل بیت علیهم‌السلام درباره تبلیغ عملی روایتی است از حضرت

با محتوای پیام تحریک می‌شود و به عبارت دیگر در این صورت مبلغ نه تنها در هدایت فرد نقشی ایفا نکرده است، بلکه فراتر از مقاوم نمودن شخص، او را به سمت آنچه که نهی نموده سوق داده است. و درست بر همین مبنا است که در کلام نورانی حضرت علی علیه السلام آمده است:

«دَلَّهَ الْعَالَمُ تَفْسِدَ عَوَالِمٍ»^{۱۱}
«الغرض عالم‌هایی را به فساد می‌کشاند»
امام خمینی رحمته الله در این باره می‌فرماید:
«وقتی بنا باشد عالمی مفسد، چو و خبیث باشد جامعه‌ای را به عقوت می‌کشد»^{۱۲}

ب) آفات برای مبلغ

۱. لغو و بیهوده بودن تبلیغ
اکثر اعمالی را که انسان انجام می‌دهد برای نایل شدن به مقصدی است و کار لغو و بدون هدف را هیچ عقل سلیمی نمی‌پسندد. گفتار بدون عمل نیز در زمره این امور بیهوده قرار می‌گیرد و انگار هیچ تبلیغی صورت نپذیرفته است. حضرت امیر علیه السلام دعوت کننده بدون عمل را به تیرانداز بدون کمان تشبیه می‌فرماید.

۲. خشم پروردگار
قرآن کریم در توبیخ کسانی که به گفتار خود عمل نمی‌کنند می‌فرماید:
«كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ»^{۱۳}
نزد خدا بسیار موجب خشم است که سخنی بگویند که عمل نمی‌کنند.

۳. افسوس در قیامت
یکی از نام‌های قیامت یوم الحسرة است و افراد زیادی در این روز به سبب اعمال ناشایست افسوس می‌خورند اما بزرگ‌ترین حسرت‌مند در این روز کسانی هستند که دعوت به نیکی نمایند اما خودشان به آن عمل نمایند. امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

«به شیعیان ما بگویند بزرگ‌ترین حسرت‌مند در روز قیامت که بالاتر از افسوس آن چیزی نیست کسی است که عدل را وصف و صفتهای خوبی را تعریف کند اما خود خلاف آن را عمل کند»^{۱۴}

۴. عذاب اخروی
رسول مکرم اسلام در شب معراج به گروهی برخورد نمودند که لب‌هایشان را با فیچی‌های آتشین می‌بریدند. حضرت از جبرئیل پرسید که این‌ها که هستند؟ جبرئیل پاسخ داد: «خطباء امتک، یا مرون الناس بالبر و یسون انفسهم»^{۱۵}

«این‌ها خطیبان امت تو هستی، کسانی که مردم را به نیکی فرمان می‌دهند اما خود را فراموش می‌کنند».

تبلیغ عملی در آینه اشعار و ضرب‌المثل‌ها:
اصولاً آموزی که در جامعه مهم و مورد توجه هستند در ضرب‌المثل‌ها و اشعار شاعران تبلور می‌یابند که تبلیغ عملی نیز همین گونه بوده است که به برخی موارد اشاره می‌نمایم.

پند فعلی خلق را جذاب‌تر
که رسد در جان هر باگوش و کر
اندر آن وهم امیری کم بود
در حتم تأثیر آن محکم بود.^{۱۶}
«می‌رود از سینه‌ها در سینه‌ها
از ره پنهان صلاح و کینه‌ها»
«ذات نایافته از هستی بخش
کمی تواند که شود هستی بخش
خشک ابری که بود ز آب نهی
ناید از وی صفت آب دهی»^{۱۷}

«واعظان کین جلوه بر محراب و منبر می‌کنند
چون به خلوت می‌روند آن کار دیگر می‌کنند
مشکلی دارم ز دانشمند مجلس باز پرس
توبه فرمایان چرا خود توبه کمتر می‌کنند»^{۱۸}
دو صد گفته چون نیم کردار نیست.
سخن کز دل برآید لاجرم بر دل نشیند.

داستان‌هایی از تأثیر تبلیغ عملی در سیره ائمه:

سینه تاریخ مملو است از حکایاتی که طی آن افراد تحت تأثیر رفتار معصومین و یا شیعیان‌شان، راه هدایت را یافته‌اند:

۱. ذکر یابن ابراهیم می‌گوید: من مسیحی بودم و مسلمان شدم. در سفر حج به امام صادق علیه السلام عرض کردم پدر و مادر و بستگان من مسیحی هستند و مادرم نابینا است. حضرت فرمود: آیا گوشت خوک می‌خورند؟ گفتم: خیر. فرمود: اشکالی نیست به مادرت نیکی کن. به کوفه برگشتم و به مادرم مهربانی کردم. خودم به او غذا می‌دادم و خدمت گزارش کردم. مادرم گفت: پسر من از وقتی که از دین ما خارج شدی از تو چه کارهایی می‌بینم؟ گفتم: مردی از اولاد پیامبر مرا به این کار امر کرده است. گفتم: پسر این سخن از وصایای پیامبران است. گفتم: او فرزند پیامبر است. گفتم: پسر من تو بهترین دین است. دینت را بر من عرضه کن. دینم را عرضه کردم و او مسلمان شد.

۲. امیرالمؤمنین علیه السلام با مردی ذمی همسفر شد. ذمی از حضرت پرسید کجا می‌روی؟ فرمود: به کوفه. همین که سر دو راهی رسیدند، علی علیه السلام به همراه ذمی راه را ادامه داد. ذمی گفت: مگر قصد کوفه نداشتی. فرمود: آری. گفت: پس چرا با من آمدی؟ فرمود: از کمال رفاقت این است که انسان رفیق خود را در موقع جدا شدن قدری همراهی کند. پیامبر ما این گونه به ما دستور داده است. ذمی با این رفتار کریمانه حضرت ایمان آورد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

تبلیغ عملی مورد سفارش آموزه‌های دینی است و به شهادت تاریخ تعداد کسانی که با تبلیغ عملی پیامبر به اسلام گرویده‌اند بیش از تعداد کسانی است که با تبلیغ کلامی حضرت مسلمان شده‌اند. با این اوصاف ابزار اولیه هر مبلغ و مؤثرترین روش انتقال یک پیام به مخاطب عمل نمودن به آن دستور است.

پی‌نوشت‌ها:

۱. رضاعلی کریمی، روش تبلیغ، انتشارات قم، بی‌جا، قم، ۱۳۸۱ش، ص ۲۲.
۲. لغت‌نامه دهخدا، واژه تبلیغ.
۳. محمدتقی رهبر، پژوهشی در تبلیغ، چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، اول، تهران، ۱۳۷۱ش، ص ۸۰.
۴. مرتضی مطهری، حکمت‌ها و اندوزها، انتشارات صدرا، ششم، قم، ۱۳۷۵ش، ص ۲۲۳.
۵. صف: ۲.
۶. بقره: ۴۴.
۷. نهج‌البلاغه، خطبه ۳۷.
۸. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، مؤسسة الوفاء، دوم، بیروت، ۱۴۰۳ق، ج ۹۷، ص ۳۰۳.
۹. دکتر عبدالعظیم کریمی، انجمن اولیاء و مربیان، چهارم، تهران، ۱۳۷۸ش، تربیت آسیبار.
۱۰. محمدزی ری‌شهری، میزان الحکمه، دارالحدیث، اول، ج ۲، ص ۲۰۹.
۱۱. امام خمینی، جهاد اکبر، مؤسسة تنظیم و نشر آثار امام خمینی، اول، ۱۳۷۲ش.
۱۲. نهج‌البلاغه، حکمت ۳۳۷.
۱۳. صف: ۳.
۱۴. حر عاملی، وسائل‌الشیعه، آل‌البیت، دوم، قم، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۹۴.
۱۵. همان، ج ۱۲، ص ۱۵۱.
۱۶. منتوی معنی، دفتر چهارم، ص ۵۵۷.
۱۷. جانی.
۱۸. حافظ.
۱۹. کافی، پیشین، ج ۲، ص ۱۴۰.
۲۰. همان، ص ۱۷۰.